

Pomoc učitelů obětem domácího násilí: bariéry a mýty

Jiří Sedlák

Úvod

Náš příspěvek volně navazuje na sérii prací zaměřených na problematiku pomoci obětem domácího násilí publikovaných v letech 2001–2007, viz časopisy *Předškolná výchova*, *Elán*, *Universitas*, *Pedagogická orientace*; dále sborníky: SZdP (Sdružení zdravotně postižených), *Psychologické dny* a sborníky z mezinárodních konferencí v Praze, Olomouci, Prešově, Trenčíně. Předložený materiál nabízí pohled autorů, kteří se ve své mnohaleté psychologické a pedagogické praxi zabývali psychologickými a pedagogickými otázkami kultivace jedince, jeho optimálního vývoje v rodinném i školském prostředí. Jejich společný pokus o zachycení stěžejních příčin a dopadů na postižené osoby různého věku vyžadují analýzou v odborném a především laickém světě kolujících fám, které mnohdy méně zainteresovaného svádějí do poloh předsudků a iluzí.

Rozsáhlá erupce případů domácího násilí (ne)přímo zasáhla každého. V latentní podobě nebo otevřeně ranila, dotkla se, možná přinejmenším oslovila množinu obyvatel civilizovaného světa. Všechny sociálně alarmujícími momentem zainteresované, a dokonce reálně přímo postižené osoby reagují na základě prožitých okamžiků; mnohdy pouze mlčí, dlouho se skrývají se svými problémy, dále trpí, trápí se a utápí v záplavě domnělé viny. Často opatrně někoho osloví, zmíní se blízkému člověku nebo jednájí až po týdnech, měsících, letech, a to z obav, hrůz, po psychickém teroru, většinou po rozdílné četnosti a intenzitě fyzického a psychického napadení. K okolí se mnohdy postižené osoby chovají zcela odlišně, zdánlivě zvláště, nepřiměřeně; podle průběhu konkrétního „příběhu“ si do života pohříchu přinášejí zkreslené podoby vztahů k ostatním, vrstevníkům, dospělým, druhému pohlaví i tzv. autoritám. Ostatní, kteří se stali němými nebo skutečnými svědky společensky odsouzeníhodných událostí, buď taktně mlčí, schovávají se před kritickou, hluchou, slepou, němou a sobeckou veřejností s pocity studu, nespravedlnosti, příkoří na nejbližších nebo známých. Pouze silní, asertivní, nebojácní, psychicky zdatní a odolní jedinci zdvihají různými

způsoby svůj hlas na odpor. Hlasitě informují příslušné instituce (bohužel zřídka) kontaktují média, odvážně nesou vlastní kůži na trh. Rozhodli se jednat s vědomím jistého nebezpečí případných následků a dopadů ohlasu šířavého odsouzení sociálního okolí (mezi příbuznými, v komunitě, lokalitě, obci), s rizikem eventuálního nástupu pocitu soukromé diskreditace (Vážanský, 2007).

Na denní světlo společenského svědomí se postupně dostávají některé křiklavé, zarážející momenty, pomáhající evidentní brutalitou a závažností zabránit trvale stoupajícímu, ale rovněž nadále podceňovanému výskytu problému domácího násilí. Kde hledat pomoc obětem soustavného fyzického nebo psychického náporu stěží přijatelného chování ze strany některého z rodičů vůči druhému partnerovi nebo k dětem? (Vážanský, 2007)

Charakteristika rodinného zázemí z hlediska výskytu domácího násilí

Většinou se případy domácího násilí objevují za dveřmi, okny a zdi bytů, domů, v rodinném prostředí. Rodinu veřejnost běžně a dlouhodobě považuje za základní faktor společnosti. Její vnitřní struktura určuje, zda funguje normálně podle přijatých a uznávaných norem soužití mezi partnery a jejich dětmi nebo zda se v ní vyskytují prvky skryté kriminality. Způsob výchovy dětí se evidentně promítá do stylu a každodenních projevů chování jednotlivých členů rodiny, prolíná do jejich hodnotového systému, vztahu k okolí a u dětí do kultivace osobnosti, formování jejich vývoje.

Násilí totiž v jakékoli podobě otiskuje nepříznivý odraz v psychice dětí a nutně vyvolává stresové reakce; zanechává trvalé celoživotní stopy ve vědomí. Hlavní úlohu sehrává lidský mozek, žláza s vnitřní sekrecí, produkující značné množství neurochemikálií, které ovlivňují chování člověka. Mimo jiné vylučuje hormony, které produkují kladné i záporné pocity, navozují stavy slasti i stavy úzkosti. U obětí vznikne buď přechodné, nebo trvalé poškození v oblasti tělesné, duševní, sexuální nebo sociální. Každá z uvedených oblastí může při řešení problému sehrát dominantní úlohu; proto se její opomenutí považuje za závažný přestupek pro konečný úspěšný výsledek. (srov. Sedlák a kol., 2005).

Domácí násilí patří k tzv. donucovacímu typu chování agresorů. Podstatnou roli hraje **prožívání**. To má buď charakter snesitelné zátěže, která pouze vykonává na oběť ohrožující tlak nebo oběť ohrožuje, když není schopna se s takovou zátěží vyrovnat. V tom případě získává charakter stresu. Když probíhá domácí násilí buď dlouhou dobu, nebo když má ra-

zantnější podobu, vzniká u oběti stres. Ten také vzniká, když je oběť z nej-různějších důvodů vůči tomuto násilí málo odolná, tj. když není schopná se s takovou dlouhodobou a nadměrnou zátěží vyrovnat. Termín **odolnost** znamená účinný způsob, kdy se jedinec vůči stresu samostatně chrání a zachovává rovnováhu organismu, kdy zvládá obtížné konfliktní situace, kdy se vyrovnává s negativními emocemi (srov. Sedlák, 2003).

Co může škola jako výchovná instituce?

Školní prostředí, výchovní pracovníci a učitelé zejména se mnohdy stávají významným faktorem edukační korekce; napravují chyby rodičů. Školský systém jim při výchovném působení svazuje ruce a ovlivňuje míru a hloubku omezených možností. Náročných situací, se kterými se při výkonu své profese setkávají velmi často, se vyskytuje poměrně mnoho. Patří k nim enormní psychická zátěž pedagogů, způsobená zvýšeným úsilím při tvorbě a zaváděním školních vzdělávacích programů, úpravou osobních přístupů k výuce a učební látce; dále na více či méně angažovaných učitelích zanechávají stopy poměrně značné personální změny na školách s málo stabilním pedagogickým sborem, otázky permanentního usměrňování kázně žáků, práce s obtížně vychovatelnými jedinci, pomoc méně nadaným, problémovým i talentovaným žákům, témata šikany, drogových a jiných závislostí. Projevy a příznaky domácího násilí u žáků a eventuální další problémy tvoří některé z příčin rostoucí nadměrné zátěže a konfliktních a stresových situací u členů pedagogického sboru na školách.

Svět školy se v současném prostředí zmítá mezi nároky nadřízených škol-
ských institucí v podobě zákonů, vyhlášek, norem, oběžníků, úkolů, statistických údajů a nadměrné vyplňování zátěžových dotazníků, hlášení. Jako doplňující stresující činitel se objevuje kontakt s orgány školní inspekce, která nahrazuje poradní a doporučující aktivity spíše kontrolní a hodnotící funkcí s kárajícím zdviženým prstem. Druhým limitujícím faktorem je ohlašovaná a v praxi pokulhávající spolupráce mezi školou a rodinou. Enormní zapojení rodičů do profesních povinností s sebou přináší časté odcizení mezi rodiči žáků a samotnými učiteli. Předpokládaný výchovný soulad většinou tvrdě naráží na odlišné modely přístupu obou výchovných faktorů. Tvzení rodičů o nedostatku času naráží na zákonem stanovenou a lidsky akceptovanou péči o děti. Rodiče snadno přenechávají řešení výchovných potíží na škole; dostavují se na jednání tzv. výchovných komisí až po vyzvání. Vstřícný prvek v jednání obou stran absentuje. Třetím klíčovým faktorem

nabourávajícím psychiku učitelů je výchovně-vzdělávací proces, vztah mezi žáky a učiteli. Volně vedení žáci hřeší na bezmeznou libovůli v domácím prostředí; slabým zájmem o vzdělávání a zachovávání kázně porušují školský i kázeňský řád a narážejí na hradbu příkazů, hrozeb, sankcí ze strany učitelstva. Výsledkem rozdílného vnímání role žáka a učitele je nastupující konflikt, vznik náročné situace. Odhalovat záblesky ochoty k pátrání po optimálním řešení pro oboustranně přínosný vztah při hledání cest za poznáním, objevování vědomostí a dovedností se stává vzácností.

Po detailním studiu všech uvedených a dalších kritických momentů v obtížné práci pedagoga je třeba zajistit u samotných učitelů přiměřenou míru osobní vstřícnosti nebo alespoň snahy pro pozorné vnímání náznaků možného domácího násilí. Záleží skutečně jen na každém z nich, jak se vyrovná s interními pocity podané nebo odmítnuté ruky směrem k bezpráví, páchaném na obětech domácího násilí, jak se jeho psychika nyní a zejména později vyrovná s přehlédnutím příkoří na dětech (Vážanský, 2007).

Možnosti odhalení a pomoci

Učitelé se při své práci s dětmi občas setkávají s následky domácího násilí, většinou je však stěží odhalí. Pedagogové totiž neumí precizně poznat, že se reálně jedná o domácí násilí, třebaže mnohdy některé příznaky registrují. Důvod jejich občanského selhání spočívá v minimální připravenosti a snížené schopnosti účinně zasáhnout. Jedná se o stěžejní příčinu relativně řídkého zapojování pedagogů do rozlišení příznaků a následné pomoci dětským obětem.

Dostupná **pedagogická literatura** je na vymezení termínu násilí či domácí násilí relativně chudá. Otázka okamžité a účinné pomoci ze strany pedagogické literatury při ochraně dětí, ohrožených domácím násilím není doposud širě objasněna. Proto u učitelů chybí náležité vybavení specifickými poznatky ve smyslu jednání podle příslušného zákona. Podobně jako dříve, i v současnosti absentuje jejich připravenost pomoci osobám, postiženým domácím násilím. Informovanost odborných pedagogů i psychologů o příznacích domácího násilí tak, jak se projevují u dětí, se proto pohybuje na nízké úrovni. Snad proto, že pedagogové právem ve výchově násilí striktně odmítají.

Učitel se při vlastní pedagogické činnosti ve škole setkává s řadou mýtů, pověr a bariér. Všechny se týkají i problematiky domácího násilí, a proto učitele brzdí nebo mu zabraňují včas a úspěšně rozlišit, zda se již u žáka

v minulosti objevily zřetelné příznaky, které mohly vzbuzovat podezření z domácího násilí nebo trestného činu týrání. Jedná se o příznaky v oblasti fyzické, psychické, sociální a sexuální. Takové případy sice nejsou časté, ale občas se přece jen ve třídě vyskytnou jedinci, kterým se sluší věnovat náležitou pozornost. Učitelé nemusí povinně diagnostikovat u žáků následky domácího násilí, ale spíše musí upozorňovat na případy s podezřením na týrání dítěte, případně přímo domácího násilí; jedná se o tzv. ohlašovací povinnost. Absence dovednosti učitelů rozlišit, zda u dítěte došlo nebo nedošlo k týrání v domácím prostředí, vede k absenci ohlašovací povinnosti. Své podezření na psychickou nebo fyzickou újmu či zneužívání však povinně oznámí řediteli školy, sociálnímu pracovníkovi, případně vyšetřovateli (Bentacourtová, 1997). Následky domácího násilí ve formě příznaků se často učitelé nepodaří odhalit, protože jsou obtížně zjištělné. Situace je v praxi ještě komplikovanější, protože z teoretického hlediska je třeba rozlišovat následky týrání v oblasti fyzické, psychické, sociální, sexuální, ekonomické, rozlišovat jejich intenzitu a výskyt.

U tělesného zranění žáka, střední až těžké podoby, ohlašovací povinnost plní lékař. V uvedeném případě učitel zajistí doprovod žáka do zdravotnického zařízení, podle typu zranění k lékaři nebo do nemocnice. U lehčích a některých až středně těžkých fyzických poranění musí učitel splnit ohlašovací povinnost odesláním své zprávy nejen na útvar sociálně právní ochrany dětí a mládeže, ale i lékaři. Ve vážnějších případech, zejména při zjištění poranění žáka, ke kterému nedošlo ve škole, nebo při odhalení typických příznaků tělesného, psychického, sociálního nebo sexuálního násilí, musí své poznatky neprodleně sdělit oddělení kriminální policie (viz novela zákona č. 290/1993, s účinností od 1. ledna 1994 a sankce relativně vysokého trestu – srov. Sedlák, 2007).

Bariéry a mýty při rozlišování příznaků

Žádný vědní obor se nemůže omezit na výsledky vlastního bádání; nemůže řešit otázky domácího násilí bez součinnosti s ostatními odborníky. Učitelé proto využívají psychologických poznatků o žácích, o jejich sociálních vztazích. Poznatky o příznacích eventuálního ohrožení domácí agresí ze strany žáků však všeobecně chybí; jejich souhrn a charakteristiku neznají ani psychologové. Dochází pouze k dohadům od příbuzných, sousedů nebo jiných blízkých osob, kteří mohou specifikovat zjištěné skutečnosti. Takové infor-

mace však podléhají riziku pomíjivosti v čase, vlivu zpoždění pozorování nebo výskytu po delším časovém intervalu.

Všeobecní lékaři sice mají k dispozici přesné stupnice pro hodnocení fyzického poškození obětí, podobně jako posudkoví lékaři. Psychologové pracují s více než 7 500 metodami a vybírají si z nich podle osobně přijatého systému. Výsledky vyšetřování obětí domácího násilí od různých odborných psychologů pak nesou zřídka známky vzájemného srovnání; diagnóza týraného dítě se u nich vyskytuje málokdy.

Poznatky o bariérách a mýtech, které učitelům zabraňují účinně pomáhat žákům škol, kteří byli ohroženi domácím násilím, existují. Bariéry, jež brání odhalit míru poškození psychiky nebo stupeň fyzické újmy u žáka, tkví nejen v poznatkové oblasti učitelů. Mýty se týkají podhodnocení příznaků, časové tísně i přetížení učitele, jeho případné pohodlnosti, nevšímavosti, vyhýbání se další zátěži a obav z potíží spojených s ohlášením.

Příklady podob občasného a systematického týrání

Někteří rodiče **jen občas tělesně** trestají dítě a domnívají se, že jednájí v jeho zájmu. Očekávají, že jejich dítě bude na zákrok reagovat poslušností, pokorou. Ve skutečnosti u něho vyvolají stres, který vyústí ve strach. U věkově staršího dítěte tělesný trest od rodiče jako výchovné opatření naprosto selhává. V době dospívání disponuje pubescent vlastním rozumem, odlišným nazíráním na vztahy mezi lidmi; reaguje zcela jinak, než si rodiče přejí a než očekávají. Dnešní agrese vyvolá spíše potenciální odvetu nebo častěji mstu.

Někdy příčina trestání dítěte spočívá ve skrytých problémech se zjevným nebo doposud neobjeveným postižením; na povrch se projevuje v podobě absence motivace k učení nebo chabé znalosti zvládnutí školního učiva. Značný podíl mají rodiče, kteří se dítěti nevěnovali a nestarali se o jeho školní úspěchy ve škole (Nováková, 2001). Mezi dětmi a výchovně-vzdělávacím procesem probíhá interakce, která může za určitých podmínek probíhat jako interakce zátěžová či stresující. Z uvedeného důvodu často pedagog opomíjí hodnocení stresu z domácího násilí jako primární příčinu zhoršeného **prospěchu** dítěte. V takovém případě domácí násilí znamená určující faktor **zvratu v prospěchu**, náhlý negativní výkyv. Učební proces totiž pro sedmi až desetileté (ale i starší) žáky představuje množství zátěžových faktorů, s nimiž se žáci vyrovnávají, adaptují se na ně v průběhu tří etap adaptace k učební zátěži. Rodiče se mnohdy snaží vyvolat v dítěti pocit viny, když mu

neustále opakují: „Neučíš se! Jsi líný! Jsi nezodpovědný! Paní učitelka si na tebe stěžuje! Kvůli tobě musím do školy a dozvídám se samé záporné věci!“ Rodiče se snaží změnit špatný prospěch dítěte, a proto mu denně sdělují nebo píší příkazy: „Uč se! Denně vypočítej deset příkladů na odčítání, deset na sečítání, deset na násobení a deset na dělení! Přečti krátký článek! Napiš diktát! Jak to, že opouštíš prostor školy? Dopoledne udělej úkoly! Hraj na klavír!“ apod. Dítě po podobných příkazech a skrytých výčitkách hledá skutečně příčinu v sobě. **Přímé absolutní příkazy** dítě kolem jedenácti let většinou odmítá, neboť cítí, že ho dospělý utlačuje. Rodiče zapomínají, že výčitkami nic nenapraví, že jimi nenaučí samostatnosti. Úkoly svému dítěti pravidelně nekontrolují, nevysvětlují mu nejasnosti a zabývají se pouze svými problémy, fuškami, koníčky. Nevyhodnotí vzniklou situaci správně a nepřijdou na to, že příčina nevěží v dítěti, ale v nich samotných, v jejich aplikovaných výchovných postupech.

Zátěž, stres a napětí se týká v současné škole všech žáků bez ohledu na jejich školní prospěch. Projevuje se v subjektivním prožívání napětí a ve více biochemických a neurovegetativních reakcích. Stres z přetěžování se vyskytuje v rodinách, v nichž chtějí mít rodiče z dítěte za každou cenu „hvězdu“, „primadonu“, „jedničkáře“. Rodiče opomněli zvážit skutečné možnosti dítěte; jeho nadání, předpoklady a hranice výkonnosti nadměrnými podněty i informacemi zbytečně přetěžují. Přehnanou přísností až tvrdostí vyžadují bezpodmínečnou poslušnost a podřizování se jejich požadavkům. Výsledkem je buď dětské oslabení vůle a neschopnost samostatně se rozhodovat, nebo naopak agresivita v době, kdy rodič není přítomen či vznik některých defektů v chování. Nadměrná tělesná nebo duševní zátěž se může dokonce stát vyvolávacím momentem určité somatické poruchy, selhání nebo onemocnění (Monatová, 2000).

Při každém domácím násilí je podstatně zasažena celá osobnost dítěte, nejen tělesná stránka, nýbrž i psychika (v soudní praxi se k takové skutečnosti přihlíží v ojedinělých případech). U dítěte vede v některých případech prožívané domácí násilí k sebepoškození, takže učitel například v tělesné výchově vidí na jeho těle škrábance, pořezání ruky nebo nohy (srov. Sedlák, 2007).

Závěr

Úloha učitele při setkání se s příznaky domácího násilí u žáků má tři roviny. K první patří vznik podezření, že došlo nebo opakovaně dochází ke

zranění žáka v domácím prostředí. K tomu je učitel vyzbrojen nedostatečně. Ke druhé, která by měla následovat, lze počítat splnění ohlašovací povinnosti – ohlásit takové odhalení nejdříve řediteli školy, posléze sociálnímu oddělení, v těžších případech policii. Třetí rovina se týká zvýšené pozornosti a promyšlenému přístupu k oběti domácího násilí formou taktických individuálních rozhovorů, případně dalších opatření učitele.

Literatura

- BENTACOURTOVÁ, M. Jak zajistit bezpečí pro děti. *Zpravodaj BKB*, 1999, roč. 8, č. 3, s. 18–26.
- MONATOVÁ, L. *Speciální pedagogická diagnostika z hlediska vývoje dětí*. Brno: Paido, 2000.
- SEDLÁK, J. Aktivity při řešení domácího násilí. *Pedagogická orientace* 2004, roč. 14, č. 1, s. 22–29.
- SEDLÁK, J. Nové mýty o domácím násilí. *Universitas*, 2007, roč. 39, č. 3, s. 18–21.
- SEDLÁK, J. Styk s násilným rodičem. *Universitas*, 2007, roč. 39, č. 4, s. 3–6.
- SEDLÁK, J. *Zátěže a stresy při domácím násilí. Psychologické dny*. Olomouc, 2003, s. 102 až 108.
- SEDLÁK, J., MUSILOVÁ, M., MÁDEROVÁ, L. *Skryté formy nekalitního fungování rodín*. Prešov: Prešovská univerzita, 2005.
- ŠEDIVÁ, M. Ostravský projekt a interdisciplinární spolupráce. *Zpravodaj BKB*, 2005, roč. 14, č. 2, s. 3–10.
- VÁŽANSKÝ, M. *Osobní sdělení*, 2007.

SEDLÁK, J. Pomoc učitelů obětem domácího násilí: bariéry a mýty. *Pedagogická orientace* 2008, roč. 18, č. 3, s. 92–99. ISSN 1211-4669.

Autor: doc. PhDr. Jiří Sedlák, CSc., Klíny 2294/59, 615 00 Brno-Židenice, e-mail: jirisedlakdrsc@seznam.cz